

Hur ändamålsenlig är industrins märkessättning?

Sedan slutet av 1990-talet har den internationellt konkurrensutsatta industrins avtal varit normerande för löneökningarna. En starkare utveckling av arbetskraftsefterfrågan i mer hemmamarknadsinriktade sektorer än i industrin kan väntas framöver. Låga löneökningar bestämda av industrins förutsättningar är då bara förenliga med en väl fungerande arbetsmarknad om det finns ett tillräckligt arbetskraftsutbud, vilket i sin tur kräver en framgångsrik etablering av utrikes födda på arbetsmarknaden. Sker inte det, bör lönenormeringen ta större hänsyn till resten av ekonomin: Löneökningarna bör ligga på en sådan nivå att arbetskraft lösgörs från mer internationellt konkurrensutsatta sektorer till mer hemmamarknadsinriktade sådana.

Sedan slutet av 1990-talet bygger avtalssystemet för löner i Sverige på att industrin ska ”sätta märket”. Industrin sluter de första avtalen i en avtalsrörelse och lönekostnadsökningarna i dem är normerande för andra avtal. Detta har motiverats med att industrin utgör merparten av den internationellt konkurrensutsatta sektorn och därför har starka incitament till återhållsamma löneökningar.¹

Ordningen med ett industrimärke följdes också i årets avtalsrörelse, där parterna i industrin den 31 mars slöt ett treårsavtal som innebar lönekostnadsökningar under avtalsperioden på 6,5 procent och en låglönesatsning. Andra avtal har sedan följt denna ram.

Det pågår en diskussion om hur ändamålsenlig industrins märkessättning är. Den har kritiserats för att försvåra relativlöneförändringar. Det har gällt både förändringar som anses önskvärda av jämställdhetsskäl och förändringar som kan motiveras av marknadsskäl.² En annan kritik är att löneökningarna blivit alltför låga.³ Slutligen har akademiska analyser ifrågasatt att industrins märkessättning nödvändigtvis leder till mer återhållsamma löneökningar än andra arrangemang.⁴

Syftet med denna artikel är att bidra till diskussionen om industrimärket. Avsnitt 1 beskriver avtalssystemets utveckling från 1950-talet till i dag. Avsnitt 2 analyserar de utmaningar som märkessättningen kan möta framöver, medan avsnitt 3 diskuterar skillnaderna i internationell konkurrensutsatthet mellan olika sektorer. Avsnitt 4 behandlar möjligheterna

LARS CALMFORS

är ordförande i Arbetsmarknads-ekonomiska rådet, forskare vid Institutet för Näringslivsforskning och professor emeritus vid Institutet för internationell ekonomi, Stockholms universitet. Hans huvudsakliga forskningsområden är arbetsmarknads- och makroekonomi. lars.calmfors@iies.su.se

Artikeln bygger på Arbetsmarknadsekonomiska rådet (2017) och ett anförande på Nationalekonomiska Föreningen 23 mars 2017. Jag är tacksam för assistenthjälp av Petter Danielsson och Simon Ek samt för synpunkter från Andreas Bergh, Robert Boije, Åsa Olli Segendorf, Anna Seim och Susanne Spector.

¹ Se t ex Gottfries (2010) och Konjunkturinstitutet (2011, 2012).

² Se t ex Arbetsmarknadsekonomiska rådet (2016), Berggren (2017) och Markusson (2017).

³ Se t ex Lindholm m fl (2017) och Eld (2017).

⁴ Se Calmfors (2008) samt Calmfors och Larsson Seim (2013).

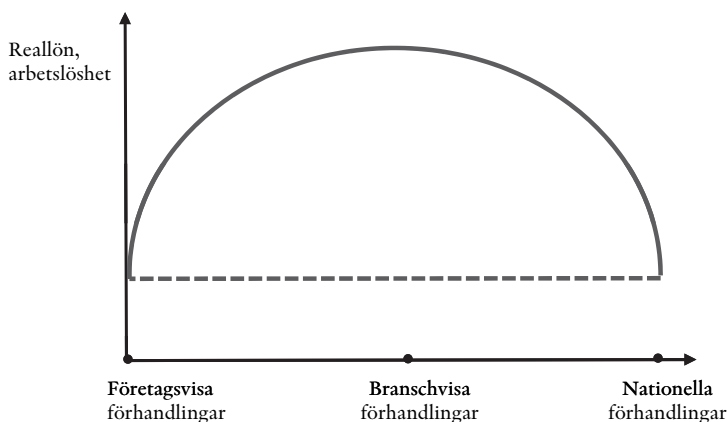
till relativlöneförändringar. Avsnitt 5 analyserar hur styrande de avtalade löneökningarna är för de totala löneökningarna. Avsnitt 6 summerar.

1. Avtalssystemets utveckling

Detta avsnitt ger en stiliserad historieskrivning av avtalssystemets utveckling över tiden med hjälp av den så kallade Calmfors-Driffill-kurvan (figur 1). Den är en hypotes om ett puckelformat samband mellan graden av samordning mellan olika parter och utfallet i termer av lönenivå och därmed också arbetslöshet.⁵

En hög grad av samordning ger återhållsamhet i lönebildningen därför att parterna då måste ta samhällsekonomiska hänsyn. Det betyder att negativa externaliteter, dvs negativa effekter på andra avtalsområden av höga löner på ett område, beaktas. En viktig externalitet är att höga löner i en bransch innebär höga priser på dess produkter. Det minskar lönernas och vinsternas köpkraft i andra branscher.⁶ Men även decentraliserad lönebildning med förhandlingar på företagsnivå kan innebära återhållsamhet därför att det då finns ett starkt konkurrenstryck att hålla tillbaka lönerna i det enskilda företaget: Större lönehöjningar, och därmed större prishöjningar, än för konkurrenterna, ger förluster av marknadsandelar och därmed negativa effekter på sysselsättning och vinst i företaget. Lönerna kan antas bli högst vid okoordinerade förhandlingar på branschnivå, därför att då är varken konkurrenstrycket eller det samhällsekonomiska hänsynstagandet särskilt starkt. Om alla konkurrerande företag i en bransch samtidigt höjer lönerna, och därmed också priserna, tappar ingen marknadsandel.

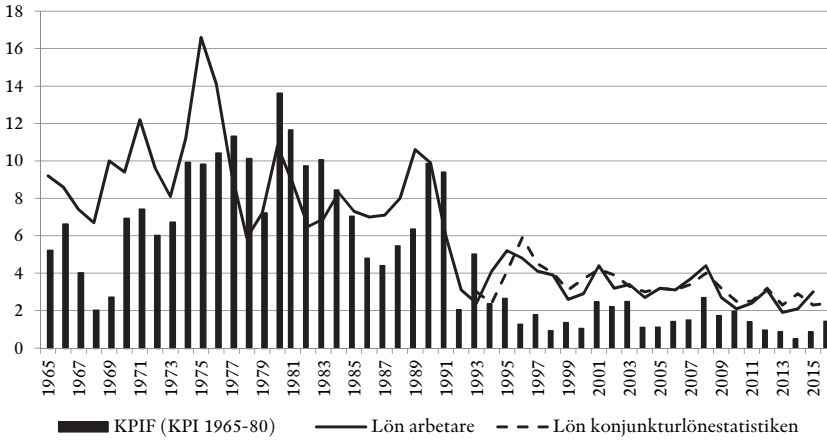
Figur 1
Calmfors-Driffill-
kurvan

Källa: Egen illustration.

⁵ Se Calmfors och Driffill (1988) samt Calmfors (1993). Mer översiktliga redogörelser finns i Gottfries (2010) och Blanchard m fl (2015, kap 7).

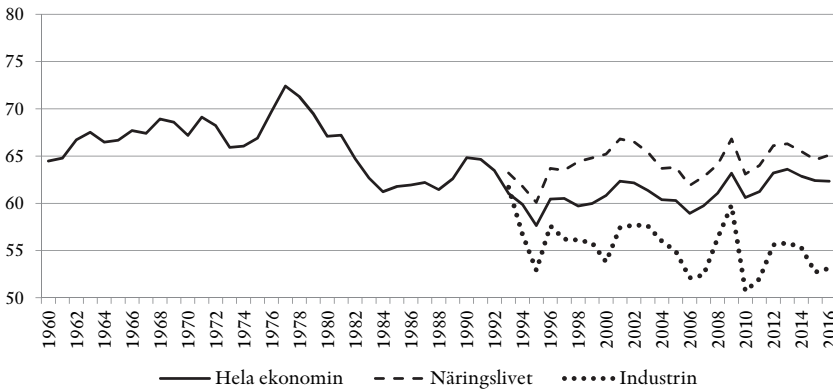
⁶ Det finns också andra negativa externaliteter. Om höga löner i en sektor skapar arbetslöshet där, så ökar statens utgifter för arbetslöshetsersättningar, vilket förr eller senare måste betalas genom högre skatter. Ett annat exempel är att låg arbetskraftsefterfrågan i en sektor minskar jobbchanserna för arbetslösa i andra sektorer som vill flytta dit.

Figur 2
Nominell löneökning
och inflation, procent

Anm: Lön konjunkturlönestatistiken avser genomsnittlig lön i näringslivet.

Källor: Svenskt Näringsliv, SCB och Konjunkturinstitutet.⁷

Figur 3
Lönekostnadsandel
i hela ekonomin,
näringslivet och
industrin, procent av
förädlingsvärde till
faktorpris

Anm: Lönekostnaderna för anställda i näringslivet har räknats upp med imputerade lönekostnader för egenföretagare. Näringslivet exkluderar små- och fritidshus.

Källor: Ameco (hela ekonomin) och Konjunkturinstitutet (näringslivet och industrin).

Samtidigt utgör en bransch bara en del av ekonomin och internaliserar därför endast en del av externaliteterna.⁸

Från mitten av 1950-talet till ungefär den första oljekrisen 1973–74 rådde en stark *formell centralisering* av avtalsförhandlingarna. Löneökningarna i hela ekonomin styrdes av avtalen för arbetare mellan topporganisationerna SAF (Svenska Arbetsgivareföreningen) och LO. Ekonomin befann sig långt till höger på Calmfors-Driffill-kurvan. Det uppstod inte några kraftiga makroekonomiska störningar i form av höga löneökningar i förhållande till

⁷ När källor rör data som har speciallevererats efter beställning anges inte fullständig referens utan enbart bidragande organisationer.

⁸ Puckeln på Calmfors-Driffill-kurvan blir flackare, ju starkare konkurrensen från utlandet är. Det beror på att lönehöjningar i förhållande till de utländska konkurrenterna leder till marknadsandelsförluster till dessa (Calmfors 1993; Danthine och Hunt 1994).

pris- och produktivitetökningsarna, även om lönekostnadsandelen i näringslivet gradvis steg (se figurerna 2 och 3).

Löneavtalen blev emellertid successivt mindre samordnade. Det hängde till en början ihop med att LO:s och SAF:s dominans bröts när fler arbetstagare kom att utgöras av privata tjänstemän samt offentliganställda och deras avtalsförhandlingar därför blev viktigare. Ekonomin rörde sig till vänster mot toppen av kurvan. Kulmen nåddes med övergången till okoordinerade branschvisa förhandlingar på LO-SAF-området under 1990-talet. Mellan 1973–74 och 1990 genererade höga löneökningar upprepade makroekonomiska störningar. Det skedde i samspel med devalveringar av kronan.

SAF:s strävan var att fortsätta ner från toppen på puckeln mot förhandlingar på företagsnivå, som åter skulle ha varit förenliga med återhållsamhet. Men detta misslyckades på grund av motstånd från LO och ekonomin blev därför kvar på toppen av kurvan.

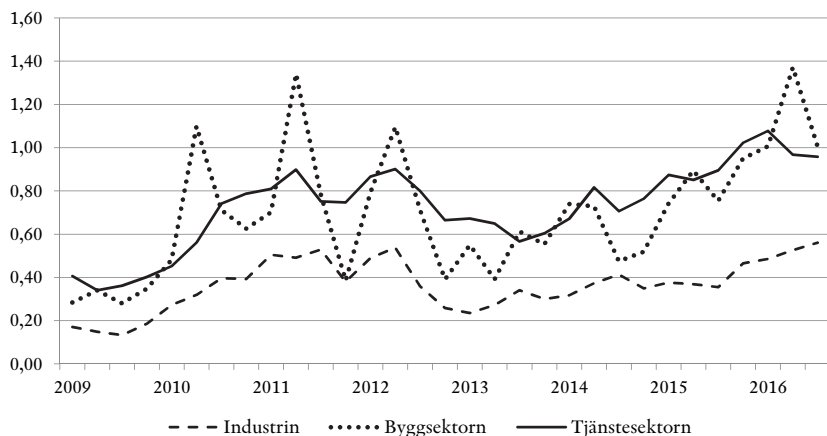
Under krisen i början av 1990-talet bidrog hög arbetslöshet och statliga inkomstpolitiska ingrepp (ett starkt informellt tryck på parterna från den s k Rehnbergskommissionen) till att reducera löneökningarna. Men när arbetslösheten såg ut att vända nedåt igen blev löneökningarna åter högre i avtalen för perioden 1995–97. Detta motiverade de förhandlingar som ledde fram till Industrins samarbetsavtal 1997, vilket satte en ny ram för avtalsförhandlingarna som skulle främja en återhållsam lönebildning. Det skulle inte ske genom formell centralisering som på LO-SAF-tiden utan genom *informell samordning* där andra avtal förutsattes följa industrins. Denna form av samordning har sedan dess snarast förstärkts.⁹ Enligt min stiliserade historieskrivning innebär industrins märkessättning att ekonomin åter rört sig mot höger på Calmfors-Driffill-kurvan.

Industrimärket upprätthålls främst genom intern samordning inom Svenskt Näringsliv (som 2001 ersatte SAF som de privata arbetsgivarnas topporganisation) och inom LO. Normeringen stöds också av samarbetsavtalen i offentlig sektor. Det statliga Medlingsinstitutet (som inrättades år 2000) har också en viktig roll, eftersom dess medlare ska verka för avtal som följer industrimärket.

Industrins märkessättning har bidragit till att hålla tillbaka löneökningarna. Till skillnad från perioden 1974–97 har lönebildningen under senare år inte skapat makroekonomiska störningar. Som framgår av figur 2 har de nominella löneökningarna gradvis fallit. Figur 3 visar att lönekostnadsandelarna i industrin, näringslivet och hela ekonomin har fluktuerat runt ganska konstanta nivåer under senare år.¹⁰

⁹ Utvecklingen som lett till dagens avtalssystem har beskrivits i Medlingsinstitutet (2000, 2007, 2015) samt Danielsson Öberg och Öberg (2015). Gottfries (2010) ger en översiktlig bild. Gällande samarbetsavtal i industrin har undertecknats av tolv arbetsgivarförbund och branschorganisationer – med Teknikföretagen och Industrierbetsgivarna som de viktigaste – och fem fackförbund – med IF Metall (LO), Unionen (TCO) och Sveriges Ingenjörer (Saco) som de viktigaste.

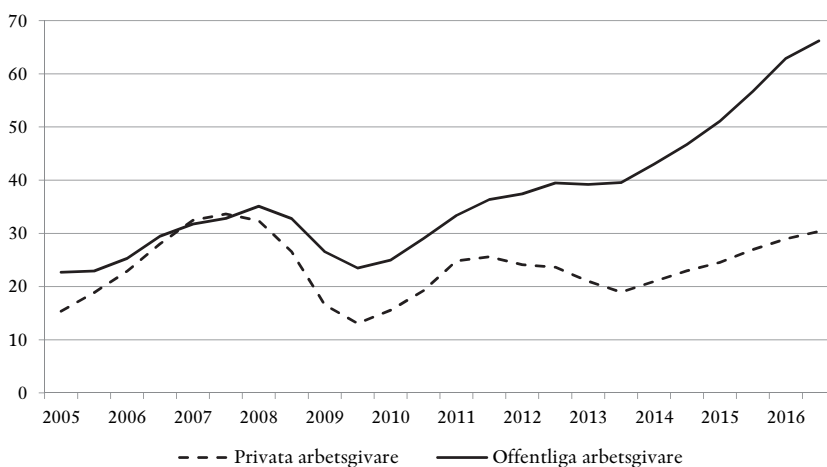
¹⁰ Se också t ex Calmfors (2016), Medlingsinstitutet (2016) och Konjunkturinstitutet (2016).

Figur 4
Vakansgrad i olika sektorer

Anm: Vakansgraden är kvoten mellan antalet vakanser och antalet anställda. Siffrorna för 2017 är prognoser.

Källa: SCB.

Figur 5
Andelen privata respektive offentliga arbetsgivare som uppger brist på arbetskraft, procent

Anm: Data avser andelen arbetsgivare som under det senaste halvåret upplevt brist på arbetskraft vid rekryteringar.

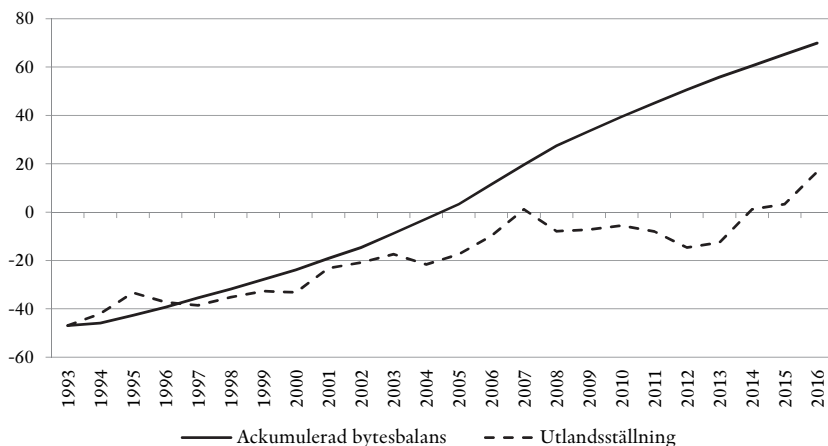
Källa: Arbetsförmedlingen.

2. Utmaningar för märkessättningen

Sverige är nu i en kraftig högkonjunktur med en arbetslöshet som enligt Konjunkturinstitutet (2017) börjar ligga under sin jämviktsnivå. Samtidigt råder stor brist på arbetskraft. Bristen är inte jämnt fördelad utan är enligt figurerna 4 och 5 betydligt större i mer hemmamarknadsinriktade sektorer – privat tjänstesektor, byggsektor och offentlig sektor – än i den mer internationellt konkurrensutsatta industrin.

Det relevanta är emellertid inte hur industrimärket fungerar i nuvarande läge utan på sikt. Det mesta talar för att skillnaderna i förutsättningar mellan de mer hemmamarknadsbetonade sektorerna och industrin inte

Figur 6
Ackumulerad bytesbalans och finansiell utlandsställning, procent av BNP

Anm: Ackumulerad bytesbalans avser summan av de årliga bytesbalansaldona som andelar av BNP. Utlandsställningen visar skillnaden mellan fordringar på och skulder till utlandet. De ackumulerade bytesbalansaldona har "kalibrerats" så att de sammanfaller med den redovisade utlandsställningen 1993.

Källa: SCB.

bara är ett kortsiktigt konjunkturfenomen utan också speglar långsiktiga strukturella faktorer.

Figur 6 visar att Sverige sedan början av 1990-talet haft stora överskott i bytesbalansen, vilket speglar större export än import. Ekonomin som helhet har alltså haft ett positivt finansiellt sparande, dvs vi har sparat mer än vi investerat. Därför har den finansiella nettoställningen mot omvärlden (fordringar minus skulder) förbättrats. Den i statistiken redovisade förbättringen har emellertid varit mindre än de ackumulerade bytesbalansöverskotten. Det finns flera förklaringar.¹¹ En är att statistiken underskattar förstärkningen av den finansiella nettoställningen. Det beror dels på att svenska företags utländska direktinvesteringar värderas till bokförda värden som är lägre än marknadsvärdena,¹² dels att betydande finansiella tillgångar som hushållen har i utlandet inte täcks in av statistiken.

Det är inte sannolikt – och knappast heller önskvärt – med en ständig förbättring av den finansiella nettoställningen mot omvärlden. Hushållens sparade har under de senaste decennierna varit högt, samtidigt som investeringarna (särskilt i bostäder) varit låga. Ett skäl till det höga sparandet har varit att en stor andel av befolkningen befunnit sig i yrkesaktiv ålder och sparat inför pensioneringen. Ett annat skäl är ett högt försiktighetssparande under och efter finanskrisen. Med en åldrande befolkning och en sannolikt mer stabil ekonomisk utveckling kan det privata sparandet förväntas minska. Samtidigt är avsevärt högre investeringar än tidigare, främst i bostäder,

¹¹ Se Blomberg m fl (2015).

¹² Samma förhållande gäller för utländska direktinvesteringar i Sverige, men eftersom de svenska direktinvesteringarna i utlandet varit större, underskattas förbättringen av den svenska nettoställningen mot omvärlden.

troliga. Den offentliga sektorns finansiella sparande kan komma att bli lägre än under senare år eftersom den demografiska utvecklingen innebär större efterfrågan på välfärdstjänster och det finns ett uppdämt behov av infrastrukturinvesteringar. Omformuleringen av den offentliga sektorns budgetmål från ett överskott på 1 procent av BNP till 1/3 procent som överenskommits mellan riksdagspartierna ligger i linje med en sådan prognos. Det gör också det faktum att det strukturella offentliga sparandet under 2017, som är ett utpräglat högkonjunkturår, ligger förhållandevis lågt.¹³

Bedömningarna ovan talar för en hög inhemsk efterfrågan i förhållande till exportefterfrågan även på sikt. Det innebär i så fall att tjänstesektorn, som är mer hemmamarknadsinriktad, möter en efterfrågan som är hög i förhållande till den som industrin möter. Den förra sektorns priser stiger normalt mer än industrins eftersom produktivitetökningarna är långsammare (se tabell 1). *Utrymmet för lönekostnadsökningar*, dvs summan av pris- och produktivitetökningar (som anger med hur mycket lönekostnaderna kan öka om deras andel av förädlingsvärdet ska vara oförändrad), har tidigare varit något mindre i privat tjänstesektor och byggsektor än i industrin.¹⁴ Men skillnaden i prisökningstakt mellan privat tjänstesektor och industri kan antas öka framöver om efterfrågeutvecklingen blir starkare i den förra sektorn. Utrymmet för lönekostnadsökningar kan då antas bli större i tjänstesektorn än i industrin. I en sådan situation kommer industrins märkesättning att utsättas för stora påfrestningar. Arbetsmarknadsekonomiska rådet (2017) analyserar två tänkbara scenarier.

I det *första* scenariot är löneökningar som följer ett lågt industrimärke bra för sysselsättningen i hela ekonomin. De högre prisstegringarna i de mer hemmamarknadsinriktade sektorerna ger stora sysselsättningsökningar där, eftersom lönsamheten av att anställa ökar när lönekostnaderna stiger långsammare än utrymmet. Detta leder till högre total sysselsättning förutsatt att det finns ett tillräckligt *utbud* av arbetskraft för att tillgodose dessa sektors efterfrågan. Den tidigare stora invandringen innebär att ett sådant *potentiellt* utbud finns. Men det måste omvandlas till ett *faktiskt* utbud. Det kräver såväl väl fungerande utbildningsinsatser (för att höja lågkvalificerade invandras produktivitet) som omorganisation av produktionen så att enklare arbetsuppgifter kan utföras av mindre kvalificerad arbetskraft på enklare jobb som måste betalas lägre för att komma till stånd. En framgångsrik integration av utrikes födda kan ses som en förutsättning för att ett lågt industrimärke ska vara förenligt med en väl fungerande ekonomi.

I det *andra* scenariot uppfylls inte förutsättningen om ett tillräckligt utbud av arbetskraft. Då kan låga löneökningar i hela ekonomin som

¹³ Enligt 2017 års Ekonomiska vårproposition prognosticeras den offentliga sektorns strukturella finansiella sparande detta år till 0,3 procent av BNP. Detta har kritiserats av Finanspolitiska rådet (2017) som menar att det strukturella sparandet i en högkonjunktur bör ligga över överskottsmålet om detta ska nås över en konjunkturcykel.

¹⁴ En möjlig förklaring till det mindre utrymmet i tjänstesektorn än i industrin enligt tabellen kan vara sammansättningsförändringar i den förra sektorn. Dessa har analyserats i Konjunkturinstitutet (2016).

Tabell 1
Produktivitetsförändring, förädlingsvärdeprisförändring och utrymme för lönekostnadsökningar i olika sektorer, genomsnitt per år, procent

<i>Produktivitetsförändring</i>			
	Industri	Tjänstesektor	Byggsektor
1981–97	3,7	1,3	1,6
1998–2015	4,1	1,9	-0,7
<i>Förädlingsvärdeprisförändring</i>			
	Industri	Tjänstesektor	Byggsektor
1981–97	4,3	5,6	4,6
1998–2015	-0,3	1,5	4,0
<i>Utrymme</i>			
	Industri	Tjänstesektor	Byggsektor
1981–97	8,0	6,9	6,2
1998–2015	3,8	3,4	3,4

Anm: Utrymmet för lönekostnadsökningar utgörs av summan av produktivitets- och förädlingsvärdeprisförändring.

Källa: Konjunkturinstitutet.

bestäms av industrins förutsättningar ge bestående arbetskraftsbrist. Tjänstesektor, byggsektor och offentlig sektor kan i så fall inte tillgodose sin arbetskraftsefterfrågan. Den tillgängliga arbetskraften fördelas inte på det samhällsekonomiskt mest effektiva sättet. Ett lågt industrimärke skulle fungera som ett planekonomiskt inslag – en priskontroll – som sätter marknadsmekanismerna ur spel. I ett sådant läge vore det bättre om industrin i sin märkesättning mer än nu väger in förhållandena i resten av ekonomin. Löneökningarna bör då läggas över utrymmet i den egna sektorn så att den krymper och därmed lösgör arbetskraft för anställning i andra sektorer med större lönebetalningsförmåga (därför att värdet av arbetskraftens marginalprodukt där är högre). Det skulle innebära en av marknadskrafterna framtvungad ombalansering av ekonomin, där mer hemmamarknadsinriktade sektorer får växa på den internationellt konkurrensutsatta sektorns bekostnad.

Tabell 1 visar att utrymmet för lönekostnadsökningar tidigare varit något större i industrin än i privat tjänstesektor och byggsektor. En framtida situation med större utrymme i de senare sektorerna än i den förra skulle därför innebära något nytt. Däremot är det inte nytt att industrin och tjänstesektorn går i otakt. Enligt tabell 2 har samvariationen över tiden blivit allt mindre. Perioden 1995–2004 var korrelationskoefficienten mellan utrymmena (summan av pris- och produktivitetsökningarna) i de två sektorerna 0,58; under perioden 2005–15 bara 0,16. En sådan minskning av samvariationen utgör också den en utmaning mot industrins märkesättning, eftersom innebörden är större skillnader i förutsättningarna inför avtalsförhandlingar än tidigare.

Om vi får en långvarig situation med stor arbetskraftsbrist i andra sektorer, kan det vara farligt att försöka lägga locket på och hålla nere

	1981–2004	2005–14(15)	Förändring mellan perioderna
Tjänster	0,58	0,16	– 0,42
Byggsektor	0,22	0,86	0,64
Direkt internationellt konkurrensutsatta tjänster	0,64	0,70	0,06
Hemmamarknadsinriktade tjänster	0,29	– 0,68	– 0,97
Industrinära tjänster	0,28	0,42	0,14
Icke industrinära tjänster	0,56	– 0,20	– 0,76

Tabell 2
Korrelationer mellan utrymmena i industrin och andra sektorer

Anm: Utrymmet utgörs av summan av produktivitets- och förädlingsvärdeprisförändring. För tjänster och byggsektor är tidsperioden i kolumn 3 2005–15, för övriga sektorer 2005–14.

Källa: Arbetsmarknadsekonomiska rådet (2017).

löneökningarna i hela ekonomin så att de passar industrin. Risken är stor att det då byggs upp så stora spänningar att det nuvarande samordningssystemet till slut kollapsar och vi i stället får en okoordinerad lönebildning som kan leda till *alldeles* för höga löneökningar. I så fall vore det bättre att i tid reformera systemet så att industrimärket tar mer hänsyn till hela ekonomin än i dag. Detta behöver inte vara ett argument för att märket ska sättas av någon annan än industrin: Med den tradition av rationella överväganden runt lönebildningen och samarbete mellan parterna som finns där, ligger det ett stort värde i att även i det skisserade scenariot behålla så mycket som möjligt av nuvarande system. Men för att överleva kan det behöva modifieras.

3. Hur utsatta är tjänstesektorerna för internationell konkurrens?

Det sägs ofta, särskilt av parterna inom industrin, att förutsättningarna för lönebildningen numera är likartade i industrin och tjänstesektorerna därför att också de senare i dag är starkt internationellt konkurrensutsatta.¹⁵ I så fall är det mindre anledning att oroa sig för att industrins märkessättning inte ska passa tjänstesektorerna.

Det finns två sätt att betrakta tjänstesektorernas internationella konkurrensutsatthet. Man kan se på *direkt* konkurrens för producerade tjänster från utländska företag. Ett grovt mått på denna är *utrikeshandelskvoten* (summan av export- och importandelarna av bruttoproduktionen). Man kan också studera hur *indirekt* internationellt konkurrensutsatt en tjänstesektor är därför att den levererar en del av sin produktion till den direkt konkurrensutsatta industrin: Man brukar tala om *industrinära tjänster*. Detta kan mätas som andelen av bruttoproduktionen som används som *input* i industrin.

¹⁵ Se t ex Stenberg och Mellwing (2017) samt Arbetsmarknadsnytt (2017).

Tabell 3
Utrymmet i olika sektorer, genomsnitt per år, procent

	Industrin	Direkt internationellt konkurrensutsatta tjänster	Industrinära tjänster
1981–2004	6,8	6,5	6,2
2005–14	3,2	2,8	2,8

Källa: Nationalräkenskaperna och Arbetsmarknadsekonomiska rådet (2017).

Arbetsmarknadsekonomiska rådet (2017) definierar tjänstesektorer med en utrikeshandelskvot över 0,20 som direkt internationellt konkurrensutsatta.¹⁶ Då inkluderas sektorer som producerar drygt 31 procent av näringslivets förädlingsvärde, medan de kvarvarande hemmamarknadsinriktade tjänstebranscherna svarar för ca 37 procent (och industrin för 22 procent). Tjänstesektorer där andelen av bruttoproduktionen vilken används som *input* av industrin överstiger genomsnittet för hela ekonomin (8,8 procent) klassificeras som industrinära. Dessa sektorer (som delvis överlappar dem som definieras som direkt internationellt konkurrensutsatta) svarar för knappt 19 procent av näringslivets förädlingsvärde (mot knappt 50 procent för de sektorer som definierats som icke industrinära).

Korrelationerna mellan utrymmena för lönekostnadsökningar i industrin och de olika delarna av tjänstesektorn framgår av tabell 2. Samvariationen mellan industrin å ena sidan och såväl direkt internationellt konkurrensutsatta som industrinära tjänstesektorer å andra sidan har ökat över tiden. Samtidigt har samvariationen minskat mellan industrin och de tjänstesektorer som klassificerats som varken direkt internationellt konkurrensutsatta eller industrinära. Utrymmet i industrin har under perioden 2005–14 samvarierat mer med utrymmet i de direkt internationellt konkurrensutsatta tjänstesektorerna än med utrymmet i de industrinära sektorerna.

Enligt tabell 3 har utrymmet för lönekostnadsökningar historiskt varit något större i industrin än i både direkt internationellt konkurrensutsatta och industrinära tjänstesektorer.

Sammanfattningsvis tyder analysen ovan på att det tidigare förmodligen inte skulle ha gjort någon större skillnad om de tjänstesektorer som klassificerats som direkt eller indirekt internationellt konkurrensutsatta fått delta i märkessättningen, eftersom utrymmena för lönekostnadsökningar utvecklats ungefär som i industrin.

4. Olika höga avtal i olika sektorer?

Diskussionen ovan har förts under den implicita förutsättningen att samma avtalade löneökningar ska gälla i hela ekonomin. Ett möjligt utfall är förstås också olika höga avtal: löneökningarna skulle kunna bli större i de

¹⁶ Värdet är lågt satt. Den industribransch som, med undantag för *Grafisk produktion och reparation av inspelningar* samt *Reparation och installation av maskiner*, har lägst utrikeshandelskvot är *Tillverkning av metallvaror utom maskiner och apparater*. Dess kvot är 0,45.

Tabell 4
Standardavvikelse för
genomsnittliga årliga
löneökningar per
avtalsperiod

<i>(a) Avtalade löneökningar</i>				
	Hela ekonomin	Näringslivet	Arbetare, näringslivet	Tjänstemän, näringslivet
2007–09	0,69	0,95	0,57	1,22
2010–11	0,42	0,47	0,44	0,31
2012	0,39	0,45	0,44	0,38
2013–15	0,19	0,29	0,14	0,36
2016	0,11	0,15	0,14	0,14
<i>(b) Totala löneökningar</i>				
	Hela ekonomin	Näringslivet	Arbetare, näringslivet	Tjänstemän, näringslivet
2007–09	0,36	0,48	0,47	0,49
2010–11	0,19	0,46	0,37	0,54
2012	0,55	0,90	0,54	1,13
2013–15	0,20	0,45	0,41	0,41
2016	0,37	0,65	0,73	0,56

Anm: Näringslivet består av sex näringar: (1) industri; (2) byggsektor; (3) handel, hotell och restaurang; (4) transporter; (5) kreditinstitut och företagstjänster; samt (6) vård och utbildning m m. Hela ekonomin är näringsliv plus stat, kommuner och landsting.

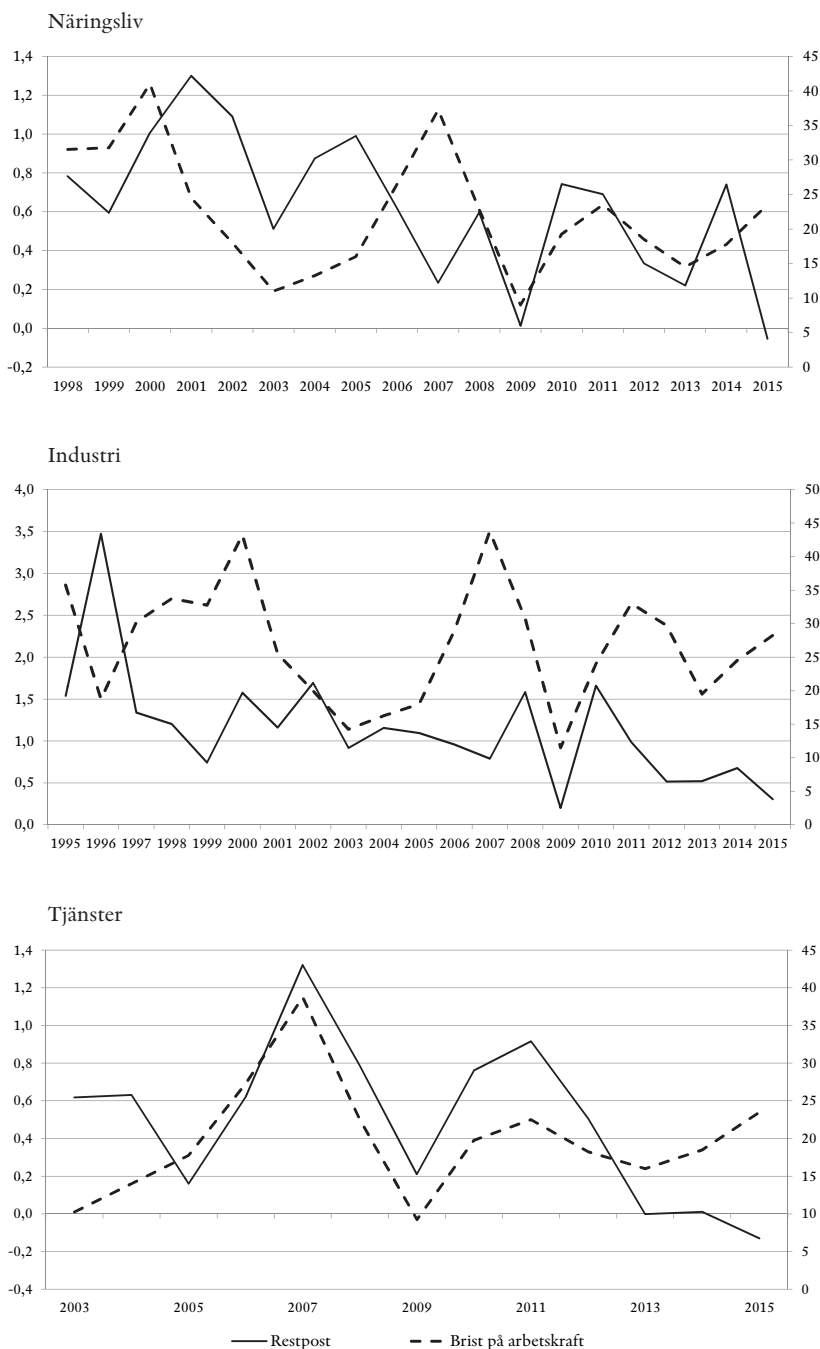
Källa: Arbetsmarknadsekonomiska rådet (2017) och egna beräkningar.

sektorer där arbetskraftsefterfrågan är högre än i industrin. Tabell 4 visar att en sådan utveckling skulle gå på tvärs mot vad som gällt tidigare då spridningen i *avtalade* löneökningar minskat över tiden.¹⁷ Industrimärket tycks alltså ha blivit mer bindande för avtalen över tiden. Däremot har enligt tabellen spridningen i *totala* löneökningar inte minskat utan förblivit ungefär oförändrad. Löneökningarna utöver avtalen till följd av lokal lönebildning (löneglidning) samt löneökningarna på områden med sifferlösa avtal verkar alltså ha kompenserat för den minskade spridningen i avtalade löneökningar, så att relativlöneflexibiliteten i slutändan förblivit ungefär oförändrad.

Spridningen i avtalade löneökningar kan öka framöver om det blir stora bestående skillnader i förutsättningarna mellan olika sektorer. Frågan är då om industrin i ett sådant läge kan behålla sin märkessättande roll i betydelsen att man sluter de första avtalen och att dessa fortfarande styr de *genomsnittliga löneökningarna* i ekonomin. En tänkbar modell är avtal av det slag som slöts mellan Kommunal och SKL 2016, då lönelysten för undersköterskor 2017–18 fastställdes till industrimärket *plus* ett extra tillskott. Det är dock

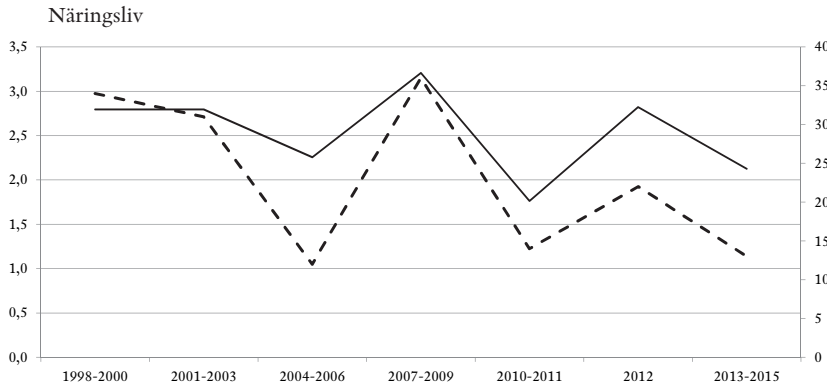
¹⁷ Märket avser de totala avtalade kostnadsökningarna som kan innefatta också annat än löneökningar, t ex pensionsavsättningar. Slutsatsen att märket blivit mer bindande förutsätter därför att spridningen i de avtalade kostnadsökningarnas fördelning mellan löneökningar och andra kostnadsökningar inte ökat över tiden. Se också Hallstedt (2017).

Figur 7
Restpost och brist
på arbetskraft under
olika år, procent

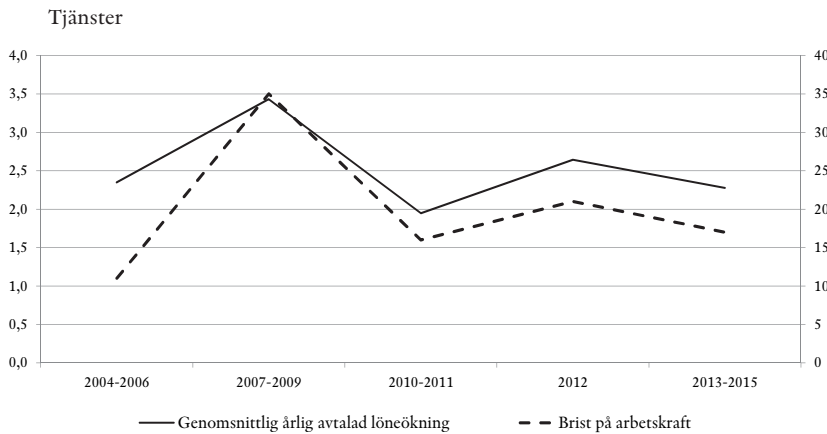
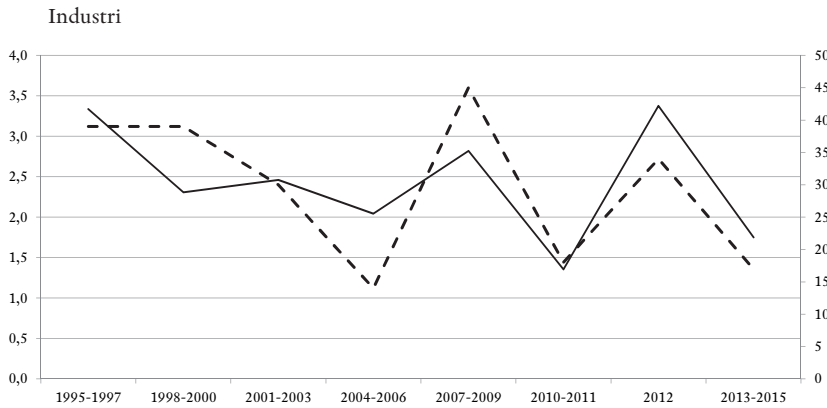

Anm: Restposten utgör skillnaden mellan totala löneökningar enligt konjunkturlönestatistiken och centralt avtalade löneökningar samt visas på den vänstra axeln. Bristen på arbetskraft anger andelen företag som uppgett brist på personal och redovisas på den högra axeln. För industri avser lönedata tillverkningsindustrin samt miljö, vatten och energi, medan brist-talen gäller tillverkningsindustrin.

Källor: Konjunkturinstitutet och Medlingsinstitutet.

Figur 8
Avtalad löneökning och
brist på arbetskraft under
olika avtalsperioder,
procent

Anm: Centralt avtalade löneökningar visas på den vänstra axeln. Brist på arbetskraft anger andelen företag med brist på personal första kvartalet under avtalsperioden och redovisas på den högra axeln.

Källor: Konjunkturinstitutet och Medlingsinstitutet.

en öppen fråga om sådana avtalskonstruktioner kan användas i större skala utan att äventyra hela märkessättningen. Men i ett läge med mycket olika förutsättningar på olika områden kan de också vara ett sätt att bevara en samordning. Då krävs emellertid ett betydande mått av samförstånd mellan olika parter om vilka relativlöneförändringar som är rimliga.

5. Löneglidningen och arbetsmarknadsläget

En relevant fråga är om inte marknadskrafterna i ett läge med större arbetskraftsbrist i mer hemmamarknadsinriktade sektorer än i industrin kommer att slå igenom i form av löneglidning om ett lågt industrimärke styr de avtalade löneökningarna.

Figur 7 visar sambandet mellan den så kallade *restposten* (skillnaden mellan totala och avtalade löneökningar) och bristen på arbetskraft i olika delar av ekonomin. Sambanden är inte jättetydliga. Enligt figur 8 är sambandet mellan avtalade löneökningar och bristen på arbetskraft *vid avtalstillfället* tydligare.

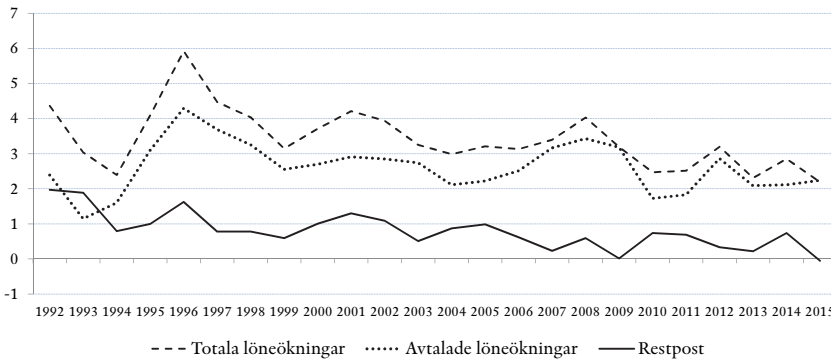
Regressionerna i tabell 5 visar visserligen ett samband mellan löneglidning och brist på arbetskraft, men effekterna är små. Utifrån ekvationen för näringslivet skulle den ökning av bristen på arbetskraft på ca 20 procentenheter som skedde 2014–17 bara öka restposten med 0,3 procentenheter. Lägre avtalade löneökningar förefaller också bara delvis motverkas av mer löneglidning: 1 procentenhets lägre avtalad löneökning innebär endast ca 0,3 procentenheters högre löneglidning. Dessa resultat är förenliga med

Tabell 5
Regressioner för att
förklara restposten

	Industri	Näringsliv
Brist på arbetskraft	0,021** (0,008)	0,016*** (0,005)
Vinstandel	-0,011 (0,036)	-0,026 (0,035)
Inflation (tidsförskjuten ett kvartal)	0,325*** (0,006)	0,201*** (0,064)
Avtalade löneökningar	-0,259*** (0,009)	-0,300*** (0,070)
Konstant	1,046 (1,606)	1,831 (1,431)
Antal observationer	70	70
Determinationskoefficient	0,32	0,23

Anm: Data utgörs av kvartalsvisa observationer 1998–2015. För industrin avser lönedata tillverkningsindustrin samt miljö, vatten och energi, bristalen tillverkningsindustrin samt vinstandelen tillverknings- och gruvindustrin. Robusta standardfel inom parentes. ***, ** och * anger statistisk signifikans på enprocents-, femprocents- och tioprocentnivån.

Källa: Arbetsmarknadsekonomska rådet (2017).

Figur 9
Totala löneökningar,
avtalade löneök-
ningar och restpost i
näringslivet, procent

Anm: Avtalsområden som under någon del av perioden haft sifferlösa avtal har exkluderats.

Källa: Medlingsinstitutet.

att löneökningarna utöver avtalen över tiden har sjunkit och kommit att svara för en allt mindre andel av de totala löneökningarna (se figur 9). En trolig förklaring är en stark strävan från parterna, främst förstås då arbetsgivarorganisationerna, att kontrollera också de *totala* löneökningarna genom att motverka mer betydande lokala löneökningar utöver avtalen.¹⁸

Slutsatsen blir att låga avtalade löneökningar kan antas leda till låga totala löneökningar även i ett starkt arbetsmarknadsläge. Att döma av de senaste två decenniernas erfarenheter bör man inte vänta sig att ett lågt industrimärke i en sådan situation automatiskt kompenseras av högre löneglidning.

6. Slutsatser

Gällande avtalsmodell, där den internationellt konkurrensutsatta industrin är lönenormerande, har tidigare fungerat väl i den meningen att makroekonomiska störningar inte genererats av lönebildningen. Modellen har fungerat sämre när det gäller att förändra relativlöner. En märkessättning som grundas på industrins förutsättningar kommer sannolikt att utsättas för svåra påfrestningar framöver. Strukturella faktorer – en åldrande befolkning och ett stort investeringsbehov – talar för en starkare utveckling i mer hemmamarknadsinriktade sektorer än i den internationellt konkurrensutsatta sektorn.

I den skisserade situationen skulle ett styrande lågt industrimärke fortfarande vara samhällsekonomiskt önskvärt om det leder till stora

¹⁸ Ett sådan agerande kan ligga i arbetsgivarnas kollektiva intresse även i mer hemmamarknadsinriktade sektorer med brist på arbetskraft, eftersom vinsten av att hålla tillbaka löneökningarna kan vara större än kostnaden till följd av att produktionen blir mindre med sämre tillgång till arbetskraft. Detta är innebörden av den sk monopsonimodellen för lönebildning, enligt vilken en dominerande arbetsgivare (eller en kartell av arbetsgivare) på en delarbetsmarknad föredrar en lönenivå under den nivå som skulle etableras under perfekt konkurrens (se t ex Cahuc m fl 2014).

sysselsättningsökningar. Men det förutsätter ett tillräckligt utbud av arbetskraft så att privat tjänstesektor, byggsektor och offentlig sektor kan få sin arbetskraftsefterfrågan tillgodosedd. Den stora invandring som skett innebär att det finns ett potentiellt sådant utbud. Detta måste emellertid omvandlas till ett faktiskt utbud. En framgångsrik integration av utrikes födda kan därför vara en förutsättning för att ett lågt industrimärke ska fungera väl.

Med ett otillräckligt arbetskraftsutbud är sannolikheten stor för att löneökningar bestämda av industrins förutsättningar ska innebära bestående arbetskraftsbrist. Då kan mer hemmamarknadsinriktade sektorer expandera bara om den internationellt konkurrensutsatta sektorn krymper. Det kräver att löneökningarna i ekonomin blir högre än utrymmet (pris- och produktivitetsökningar) i industrin. Sker inte det, kommer industrimärket att fungera som en priskontroll som inte tillåter den samhällsekonomiskt mest effektiva allokeringen av arbetskraft. Då finns starka argument för ett märke som mer än i dag beaktar situationen i andra sektorer än industrin.

Det finns ett starkt motstånd mot förändringar i det nuvarande avtalssystemet inom främst industrin som gör det svårt att få till stånd en förutsättningslös diskussion.¹⁹ Ett skäl kan vara att många betraktar den nuvarande modellens problem som hanterbara samtidigt som man inte ser något tydligt alternativ. Man befarar helt enkelt att ett ifrågasättande av industrimärket ska lösgöra krafter som inte kan bemästras. Risken med detta förhållningsätt är att avsaknaden av reformer just kan leda till en systemkollaps när tillräckligt stora spänningar byggts upp.

Man bör skilja mellan vad som kan ligga i industrins och i hela samhällsekonomin intresse. Om efterfrågan på varor och tjänster utvecklas starkare i mer hemmamarknadsinriktade än i mer internationellt konkurrensutsatta sektorer, kommer dessa intressen att divergera, eftersom det då är samhällsekonomiskt optimalt att omallokera arbetskraft från de senare till de förra sektorerna.²⁰

Det är svårt att frigöra sig från intrycket att argumentationen om att den internationellt konkurrensutsatta industrin bör vara normerande också influeras av industriromantiska och merkantilistiska föreställningar. Partsrepresentanter tycks ibland mena att industrin är mer effektiv än tjänstesektorn och att det därför är ”naturligt” att den ska ”bestämma”. Produktion för export verkar ofta också ses som viktigare än produktion för hemmamarknaden därför att ”det är exporten som drar in inkomsterna” och ”vi inte kan leva bara på att sälja till varandra”.²¹

¹⁹ Se t ex Arbetsmarknadsnytt (2017) samt Julius och Edholm (2017).

²⁰ Tänkbara intressekonflikter av detta slag diskuterades av Industrins Ekonomiska Råd (2015).

²¹ Det kan vi förstås, även om det är bättre att ha en betydande export så att vi också kan betala för stor import. Men det betyder inte att vi behöver exportera mycket mer än vi importerar så att vi bygger upp allt större finansiella fordringar på omvärlden. Se också Julius och Edholm (2017).

Nya treårsavtal har just slutits. Förhoppningsvis kan den tid som parterna nu har på sig före nästa avtalsrörelse användas till en konstruktiv diskussion om behovet av eventuella förändringar i avtalssystemet.

REFERENSER

- Arbetsmarknadsekonomiska rådet (2016), *Dags för större lönespridning*, Arbetsmarknadsekonomisk rapport, Stockholm.
- Arbetsmarknadsekonomiska rådet (2017), *Tudelningsarna på arbetsmarknaden*, Arbetsmarknadsekonomisk rapport, Stockholm.
- Arbetsmarknadsnytt (2017), "Växande tudelning på arbetsmarknaden", 17 februari 2017.
- Berggren, J (2017), "Därför kritiseras märket", *Arbetet*, 20 mars 2017.
- Blanchard, O, L Calmfors, H Flam, J Hassler och P Krusell (2015), *Makroekonomi*, Liber, Stockholm.
- Blomberg, G, S Kåhre och A Lindström (2015), "Sveriges sparöverskott stabilt i många år – men var finns pengarna?", *Ekonomiska kommentarer*, nr 2, Sveriges riksbank, Stockholm.
- Cahuc, P, S Carcillo och A Zylberberg (2014), *Labor Economics*, MIT Press, Cambridge, MA.
- Calmfors, L (1993), "Centralisation of Wage Bargaining and Macroeconomic Performance: A Survey", *OECD Economic Studies*, vol 21, s 161–191.
- Calmfors, L (2008), "Kris i det svenska avtalssystemet?", *Ekonomisk Debatt*, årg 36, nr 1, s 6–19.
- Calmfors, L (2016), "Löneökningarna och avtalsrörelsen", *Ekonomisk Debatt*, årg 44, nr 2, s 6–19.
- Calmfors, L och J Driffill (1988), "Bargaining Structure, Corporatism and Macroeconomic Performance", *Economic Policy*, vol 3, s 13–61.
- Calmfors, L och A Larsson Seim (2013), "Pattern Bargaining and Wage Leadership in a Small Open Economy", *Scandinavian Journal of Economics*, vol 115, s 109–140.
- Danielsson Öberg, A och T Öberg (2015), *Ledartröja eller tvångströja? Den svenska lönebildningens ansikten eller hur vi hamnade där*, Premiss Förlag, Stockholm.
- Danthine, J-P och J Hunt (1994), "Wage Bargaining Structure, Employment and Economic Integration", *Economic Journal*, vol 104, s 528–541.
- Eld, A (2017), "Experter – låt fler än industrin sätta märket", *Arbetet*, 15 maj 2017.
- Finanspolitiska rådet (2017), *Svensk finanspolitik*, Stockholm.
- Gottfries, N (2010), "Fungerar den svenska lönebildningen?", i *Att skapa arbeten – löner, anställningsskydd och konkurrens*, SOU 2010:93, bilaga 5, Långtidsutredningen 2011.
- Hallstedt, N (2017), "Märket styr – men hur hårt?", *Arbetsvärlden*, 15 maj 2017.
- Industrins Ekonomiska Råd (2015), *Inför avtalsrörelsen 2016*, Stockholm.
- Julius, A och M Edholm (2017), "Han lever kvar i en gammal värld", *Dagens Arbeta*, 15 februari 2017.
- Konjunkturinstitutet (2011), *Lönebildningsrapporten*, Stockholm.
- Konjunkturinstitutet (2012), *Lönebildningsrapporten*, Stockholm.
- Konjunkturinstitutet (2016), *Lönebildningsrapporten*, Stockholm.
- Konjunkturinstitutet (2017), *Konjunkturläget*, mars, Stockholm.
- Lindholm, J m fl (2017), "Fackförbund – skapa ny modell för lönebildning", *Svenska Dagbladet*, 15 mars 2017.
- Markusson, S (2017), "Så förlorar kvinnorna på jämställda löner", *Arbetsvärlden*, 15 mars 2017.
- Medlingsinstitutet (2015), *Evigt ung svensk modell? Samtal om lönebildningens framväxt och framtid*, Stockholm.
- Medlingsinstitutet (2016), *Avtalsrörelsen och lönebildningen – årsrapport*, Stockholm.
- Stenberg J och D Mellwing (2017), "Lönebildning handlar om den internationella konkurrenskraften", *Arbetsmarknadsnytt*, 6 april 2017.